

Drumul invers al fiilor rătăcitori: emigranții români din Spania și Italia și decizia de revenire în țara de origine¹

Claudiu Ivan

Universitatea din București

Abstract: *By this study we intend to approach the migration phenomenon from a perspective which has been ignored in previous studies : the determinants of Romanian emigrants' decision to return to their native country and the profile of those who intend to return. We were able to study this phenomenon thanks to the social survey on Romanian emigrants in both Spain and Italy conducted by the Agency for Governmental Strategies and Metro Media Transilvania between late 2007 and the beginning of 2008². We take this opportunity to express our gratitude to the Agency for Governmental Strategies for granting us full access to this data set.*

There is a set of determinants of one's decision to return to the country of origin permanently which we highlighted using the logistic regression analysis. The results have indicated that the Romanian emigrants who had declared that they were going to return definitively to Romania in the next two years – approximately 38% – are different from those who wished to stay in the host country in terms of their occupational status, their level of education and the magnitude of relation with relatives or friends living in Romania (we have measured this variable by means of the frequency with which they send money home, the frequency which they visit their family in the native country and the assessment of the importance of family in their life). There are no differences – as some would have expected – between the community of Romanian emigrants in Spain and that living in Italy concerning the magnitude of the intention of definitive return to Romania but there are differences – in some respects – between the social characteristics of Romanian emigrants settled in Spain and those settled in Italy, in terms of their intention to return to their native country.

This study complements the approaches on Romanian migration accomplished so far, which have been focused mainly on the reasons of Romanian migrations with a new dimension which reveals the reasons of Romanian emigrants to return to their native country. In the light of these new data, there is need for an in-depth discussion regarding the implications of the phenomenon of migration on relevant public policies.

-
1. Articolul a fost elaborat ca aplicație realizată în cadrul Programului Open Society Fellows derulat de Fundația Soros România – competiția de lucrări cu tema *Fenomenul migrației în România*.
 2. The results of these studies can be downloaded at this address : <http://www.publicinfo.ro/pagini/sondaje-de-opinie.php>.

Keywords : temporary migration, permanent migration, returns migration, remigration, Romanian migration in Italy and Spain, logistic regression analysis

Cuvinte-cheie : migrație temporară, migrație permanentă, remigrație, migrația românească în Italia și Spania, analiză de regresie logistică

Introducere

Problematica migrației este o temă centrală a agendei publice și a preocupărilor mediului academic, însă studiile de până acum din România s-au centrat aproape exclusiv pe descrierea motivelor pentru care românii emigrează, pe indicarea intensității migrației în zone diferite ale țării, pe variația fenomenului migrației la nivelul anumitor grupuri sociale specifice și efectele acestuia (Sandu, 2004, 2005 ; Șerban și Toth, 2007). În ceea ce privește efectele migrației, acestea sunt atât pozitive, cât și negative.

Efectele pozitive ale migrației au fost analizate în literatura de specialitate, evidențiindu-se suportul pentru creșterea economică atât în țara de destinație, grație aportului forței de muncă ieftine, cât și în țara de origine, datorită banilor trimiși de emigranți celor din țară, reducerea șomajului în țara de origine, creșterea calității vieții migranților și a familiilor lor etc. (Portes, 2008 ; Castles, 2004 ; Massey *et al.*, 1998 ; Șerban și Toth, 2007). Relevanța migrației are, în același timp, și un sens negativ pentru România ; se vorbește astfel de lipsa forței de muncă, de lipsa acestei resurse pentru investiție și dezvoltare ulterioară, de necesitatea importului de imigranți din zone mai sărace ale lumii. Consecințele negative se mențin și în zona socialului, a copiilor crescuți fără părinți, a familiilor destrămate (Voicu *et al.*, 2007).

Se ridică aici însă o altă întrebare care nu a primit până acum un răspuns clar : *Se mai întorc românii emigrați în străinătate în țara de origine ? Și dacă da, care sunt cei predispuși să revină definitiv ?* Încercăm astfel să completăm abordările de până acum – care s-au concentrat pe interogații precum de ce pleacă românii și care sunt aceștia – cu o nouă dimensiune de cercetare : dacă, de ce și care sunt românii care revin din migrație.

Maturitatea la care a ajuns fenomenul emigrării în România îndreptățește aceste interogații. Apoi, întrebările au miză practică pentru creatorii de politică publică din România deoarece ar reuși să estimeze ce intrări de forță de muncă vor avea în anii următori și pot să sugereze anumite măsuri pentru a stimula întoarcerea acasă. Este evident că stimularea întoarcerii românilor emigrați este o măsură preferabilă pentru a asigura necesarul de intrare a forței de muncă în comparație cu stimularea imigrației asiatice sau africane, asociată cu probleme de integrare socială etc.

Studiile derulate de Metro Media Transilvania, la sfârșitul anului 2007 și începutul anului 2008, au permis obținerea de răspunsuri la aceste întrebări. În primul rând, conform celor două sondaje de opinie realizate în rândul comunităților de români din Italia și Spania, aproximativ 37-38% dintre emigranți declară că intenționează ca în următorii doi ani să revină definitiv în țara de origine. Este un procent mare, pe care, mărturisim, nu ne-am fi așteptat să îl găsim. Desigur, se poate contraargumenta că aceasta este doar o declarație de intenție, și până la întoarcerea propriu-zisă e cale lungă. Este greu de spus în ce măsură această declarație poate anticipa întoarcerea acasă a respondentului, dar este clar că aceasta situează respondentul într-un grup cu potențial mai mare de întoarcere decât cel care a răspuns categoric că nu intenționează să revină definitiv în România în următorii doi ani.

Statistici fără echivoc privind gradul de întoarcere a emigranților români în țară nu există – nu există, de altfel, nici măcar statistici exhaustive care să caracterizeze fenomenul emigrării în sine. Procedura de evaluare a gradului de întoarcere a emigranților în țara de origine este dificilă și interferează cu fenomene cum ar fi stabilirea în străinătate

pentru studii, vizitarea unei țări străine în scop turistic, stabilirea într-o țară străină pe baza unui contract de muncă pe perioadă determinată etc. (Dustmann, 1997, 2001, 2003 ; Dustmann și Kirchkamp, 2002 ; Borjas și Bratsberg, 1996). Acestea sunt tipuri specifice de migrație pe care le vom clarifica în continuare. Lipsa unor statistici privind amploarea repatrierii emigranților români este cumva justificată și de faptul că emigrația românească în străinătate – ca fapt social – este un fenomen relativ tânăr, încă în primele etape ale dezvoltării sale. Practic, el a început să ia amploare în urmă cu opt ani, când vizele de călătorie în spațiul UE au fost anulate³.

În acest context putem să privim către experiența altor tipuri de emigranți care au existat în istoria Europei. Astfel :

- din cei aproximativ un milion de greci care au emigrat în Germania Federală între anii 1960 și 1984, aproximativ 85% s-au întors în țara de origine (Glytsos, 1988, *apud* Dustmann și Weiss, 2007) ;
- Bohning, în 1987 (*apud* Dustmann și Weiss, 2007), raporta că mai mult de 2/3 dintre lucrătorii străini din Republica Federală Germania și aproximativ 4/5 dintre cei din Elveția s-au întors în țara de origine ;
- pentru cazul Marii Britanii, Dustmann și Weiss (2007) au găsit că din totalul imigranților care au stat cel puțin un an în Anglia, aproape 40% dintre bărbați și 55% dintre femei s-au întors în țara de origine cinci ani mai târziu. Există unele diferențe în funcție de țara de origine a emigranților și de etnia acestora (africanii au un grad mai scăzut de repatriere comparativ cu europenii). Întoarcerea are loc în principal în primii cinci ani de la sosirea în țara gazdă.

Aceste evidențe empirice selectate din literatura de specialitate ne îndreptățesc să lansăm ipoteza că un pattern similar de evoluție a fenomenului emigrațional se va derula și pentru cazul imigranților români din Spania și Italia. Nu putem testa acum o astfel de ipoteză din lipsă de date. Însă avem un mijloc care poate aproxima dinamica viitoare a reîntoarcerii românilor în țara de origine, prin sondarea opiniei acestora vizavi de repatrierea definitivă. Este una dintre dimensiunile sondate și în studiile realizate de Metro Media Transilvania. Mai important, vom putea să descriem grupul emigranților români din Spania și Italia care intenționează să revină definitiv în țară comparativ cu cei care nu au această intenție.

Vom începe prin a furniza câteva clarificări conceptuale ale fenomenului întoarcerii în țara gazdă consecutiv actului de emigrație, vom avansa fundamentele teoretice ale demersului empiric performant și vom preciza ipotezele de lucru.

Forme ale migrației, teorie și ipoteze de lucru

Ghidându-ne după intențiile acestui studiu, am selectat din literatura de specialitate (Dustmann și Weiss, 2007) o clasificare a diverselor forme de migrație în funcție de motivele care stau la baza acestui act (vezi diagrama 1).

Practic plecăm de la presupuziția că există două categorii largi de motive care generează actul migrației: motive socio-economice⁴, pe de o parte, și motive care țin de dezastre naturale sau persecuții (cea politică este una dintre ele, aceasta generând refugiați etc.). Nu insistăm asupra migrației

3. Desigur, valori semnificative ale emigrării românilor în UE s-au manifestat și în perioada anterioară, mai ales între anii 1996 și 2001.

4. Dustmann și Weiss se referă strict la „motivații economice” în schema lor. Noi am lărgit categoria creând sintagma „socioeconomice”, considerând că decizia de emigrare are adesea, pe lângă componenta economică, și una socială foarte importantă – dorința de a modifica statusul deținut în comunitatea de origine, un gen de comparație intergrupală sau interfamilială în cadrul comunității, dorința de reîntregire a familiei, activarea generată de rețelele sociale etc.

originale în motivele din urmă. Observăm, în plus, că mutarea într-o țară străină cu scopul de a studia o perioadă specificată de timp sau în interes turistic nu este un act de emigrație în sensul înțelegerii de aici a conceptului.

Încă o precizare importantă trebuie făcută aici. Deși există diferențe semnificative evidente între emigrația motivată de interesul „economic” (de exemplu, dorința de a câștiga bani) și emigrația motivată de interese sociale (de exemplu, intenția de reîntregire a familiei), nu tratarea acestora este scopul studiului de față. Dorim doar să descriem prin aceste precizări terminologice care sunt categoriile potențiale de migranți români din străinătate și ce latură a fenomenului emigrării vom trata în acest articol.

Motivele socioeconomice sunt cele care furnizează explicația pentru o a doua categorie largă de emigrație. Aceasta are, la rândul ei, două subtipuri de migrație : migrație temporară și migrație permanentă. Migrația temporară o definim ca fiind situația persoanei care a părăsit țara de origine, dar revine după o perioadă anumită de timp⁵. Migrația permanentă se referă la situația persoanei care se stabilește definitiv în țara gazdă. O problemă care se ridică este că nu putem fi niciodată 100% siguri dacă un emigrant este definitiv stabilit în țara gazdă, deci, teoretic, migrația permanentă este un concept al cărui obiect real nu poate fi indicat – emigrantul permanent. Am putea defini migrația permanentă drept situația persoanei care se pensionează în altă țară decât cea în care s-a născut, fiind astfel integrat în sistemul de asigurare socială al țării gazdă (inclusiv aici și persoanele care schimbă succesiv țara gazdă a emigrației).

Acest fapt este un argument puternic în favoarea faptului că respectiva persoană a optat pentru a se stabili în țara gazdă, dar nu neapărat definitiv. Deci, și această definiție ridică probleme conceptuale. Nu insistăm mai mult asupra acestor delimitări conceptuale, intenționăm doar să „scanăm” fenomenul emigrării înainte de a analiza în detaliu o dimensiune specifică a acestuia.

La rândul ei, migrația temporară este subdivizată în mai multe tipuri. Poate exista așadar migrație circulatorie, adică acel tip de migrație în care persoana revine periodic în țara gazdă a emigrației pentru o activitate definită a avea loc o perioadă specifică de timp. Migrația sezonieră în agricultură este un astfel de exemplu.

Un alt tip, migrația tranzitorie, presupune că persoana care părăsește țara de origine își stabilește rezidența succesiv în mai multe țări în funcție de interese conjuncturale, de cele mai multe ori din motive socioeconomice.

Migrația pe bază de contract se referă la mutarea domiciliului într-o țară străină cu scopul de a munci sau a presta anumite servicii, pentru o perioadă de timp stabilită dinainte, având la bază un contract sau o viză de rezidență.

În fine, revenirea definitivă în țara de origine a persoanei care, după ce a migrat pentru o perioadă anume în străinătate, având motivații socioeconomice pentru aceasta, decide, în baza propriei alegeri libere, să revină definitiv în țara unde s-a născut ; pentru simplificare, vom numi acest tip de migrație temporară cu termenul „remigrație”.

Tipurile de migrație temporară definite aici nu au între ele o graniță rigidă, existând suprapuneri relative între acestea.

5. Definiția migrației temporare este spinoasă, dar nu ne propunem să o clarificăm aici. Pe plan mondial, migrația este definită drept situația persoanei care are rezidența mai mult de 12 luni într-o țară străină de cea de origine. În consecință, migrația temporară ar fi situația celui care locuiește în afara țării pentru mai puțin de 12 luni. Dustmann și Weiss sugerează că ar fi util să definim migrația temporară drept situația persoanei care părăsește țara gazdă înainte de vârsta pensionării. Se ridică o întrebare : vorbim de vârsta pensionării în țara de origine sau în cea gazdă ? Nu insistăm, deoarece nu acesta e scopul articolului.

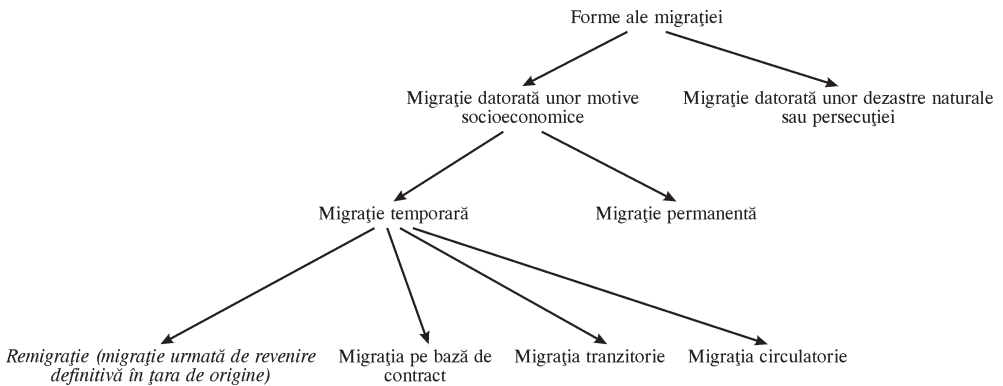

Diagrama 1. Tipuri de migrație temporară

În continuare ne vom centra asupra remigrației⁶ ca dimensiune specifică fenomenului emigrării.

Studiile efectuate pe problema revenirii definitive în țara de origine a emigranților au identificat o serie de mecanisme explicative care pot fi grupate în următoarele categorii :

1. Emigrația ca etapă a managementului calității vieții personale în țara de origine – *life project hypothesis* (Vincente și Egea, 2006 ; Borjas și Bratsberg, 1996). În această viziune, emigrația este privită ca un act deliberat și planificat al unei persoane în cadrul managementului propriei vieți cu scopul de a-și crește standardul de viață în țara de proveniență. Astfel, emigrația este dinainte estimată de cel în cauză ca fiind temporară, un mijloc de a acumula economii consistente pentru un nivel de trai mai ridicat. Diferența în costuri și puterea de cumpărare între țara gazdă și cea de origine joacă un rol fundamental în acest caz, precum și preferința emigranțului de a consuma în țara de unde provine. Explicarea acestui comportament migratoriu își are originea în teoria economiei neoclasică în care prevalează mecanismele economice (Constantinescu, 2002, Blangiardo *et al.*, 2008).

2. Emigrația ca prilej de acumulare de capital uman – abilități, competențe, calificări – care poate fi convertit în resurse ulterior, la întoarcerea în țară (Borjas și Bratsberg, 1996 ; Dustmann și Weiss, 2007). Este vorba de abilități considerate rarități în țara de origine și care pot fi vândute scump pe piața muncii. Deținătorul unor astfel de abilități are o motivație crescută de revenire în țara de origine. În acest caz se pune accent mai puțin pe acumularea de resurse bănești ca imbold al revenirii în țară și mai mult pe acumularea de capital uman. O limbă străină, diverse specializări în folosirea de tehnologie avansată constituie un astfel de capital.

3. Informații insuficiente și incomplete asupra condițiilor din țara gazdă aleasă ca destinație (Borjas și Bratsberg, 1996). Este vorba în acest caz de remigrație provocată de întâmpinarea unor condiții în țara gazdă care nu corespund așteptărilor emigranțului, situație care generează întoarcerea acasă. Relevant în acest caz este și gradul de integrare socială a emigranțului în țara de destinație.

4. Relațiile sociale cu țara de origine constituie o altă dimensiune extrem de importantă (Vincente și Egea, 2006). Membrii familiei

6. Pentru claritate, precizăm că remigrația poate fi, la rândul ei, temporară sau permanentă.

lăsați acasă, cercul de prieteni, rețelele sociale și capitalul social deținut de emigrant în țara de unde vine sunt factori ce motivează remigrația, la care se adaugă statutul social ridicat care poate fi dobândit după întoarcerea acasă, când experiența de emigrație este reușită.

Toate aceste mecanisme explicative trebuie așezate într-un cadru mai larg, în care sunt importante nivelul de bunăstare al statului de destinație, dar și al celui de origine, contextul internațional și evenimentele care pot să apară (criză financiară, persecuții în țara gazdă etc.), nivelul de dezvoltare al țării de origine, cultura grupului etnic din care face parte emigrantul, precum și efectele politicilor adoptate de guverne pentru a stimula întoarcerea acasă a emigranților – Germania, Franța și Elveția sunt țări care au adoptat astfel de politici în anii '70 și o fac și astăzi. De asemenea, acestea nu vor fi tratate separat, fiind evident că sunt interconținute.

Bazându-ne pe aportul cercetătorilor anteriori, ale căror idei le-am sintetizat mai sus, putem lansa o serie de ipoteze de lucru pentru studiul nostru.

Acumularea de resurse necesită timp, de aceea considerăm că este mai probabilă decizia de întoarcere acasă în rândul celor care au o durată de ședere mai lungă în țara gazdă. Totuși, ne așteptăm ca după o perioadă de timp foarte mare decizia de revenire să fie estompată. Pentru cazul emigranților din Marea Britanie, Dustmann și Weiss (2007) au arătat că aceștia revin cel mai probabil în primii cinci ani de la sosirea în țara gazdă. După cinci ani de rezidență în țară străină, probabilitatea de revenire scade dramatic. În același capitol anticipăm că cei cu o situație materială mai bună sunt înclinați să revină în țara de origine în mai mare măsură comparativ cu cei cu un venit mai mic.

O altă ipoteză rezidă în faptul că emigranții care întrețin relații strânse cu cei din țara de origine, familie sau apropiați, intenționează în mai mare măsură să revină în țară comparativ cu cei care nu mai întrețin nici un fel de relații sau au relații foarte slabe cu

persoanele din țară. Anticipăm faptul că cei care au emigrat la o vârstă mai înaintată au șanse mai mari de revenire în țară comparativ cu emigranții mai tineri – cei mai în vârstă au avut vreme să își construiască o rețea socială mai vastă și solidă în țara de origine. Dustmann (1996) a găsit o puternică asociere în acest sens pentru emigranții din Germania. În același timp, anticipăm că cei căsătoriți au o probabilitate mai mare de întoarcere definitivă comparativ cu cei care nu au acest statut. Afirmatia este valabilă mai ales pentru cei care au partenerul de viață rezident în țara de origine.

Acumularea de competențe specifice, rare pe piața muncii, este un factor care poate stimula remigrația. Acest fapt este mai degrabă valabil în rândul celor cu studii superioare, care practică meserii cu un grad de complexitate ridicat. Anticipăm că aceștia intenționează în mai mare măsură decât cei cu studii medii sau reduse să revină definitiv în România.

Gradul ridicat de integrare socială în țara gazdă este un alt factor care ar trebui să stimuleze migrația permanentă. Această dimensiune socială poate fi surprinsă prin indicatori precum gradul de cunoaștere a limbii țării gazdă sau frecvența interacțiunilor cu cetățenii țării gazdă. Integrarea economică este surprinsă prin statutul ocupațional al emigrantului: angajat permanent cu carte de muncă, angajat fără carte de muncă (ilegal), șomer.

Dificultățile economice ale zonei de rezidență din țara de origine pot inhiba întoarcerea definitivă. Ne așteptăm, cunoscând nivelul mai accentuat de sărăcie din Moldova, ca emigranții proveniți de aici să intenționeze mai puțin să revină definitiv în țară comparativ cu cei din Transilvania, Muntenia sau București; emigrația este un mijloc de minimalizare a riscului de sărăcie prin diversificarea surselor de venit (teoria noii economii a migrației, Constantinescu, 2002). Pe aceeași logică, anticipăm că emigranții care oferă suport mai des celor din țară, prin trimitere de bani, intenționează mai puțin să revină în țară comparativ cu cei care trimit mai rar bani în țară. Un argument pentru

această ipoteză este și faptul că trimiterile frecvente de bani acasă nu permit acumularea de economii, un factor stimulator al reîntoarcerii, așa cum am subliniat anterior.

Specificul țării gazdă pe coordonate precum tipul de bunăstare socială promovat, suportul oferit pentru integrare socială sau aversiunea față de emigranți pot stimula sau inhiba remigrația. Datele avute la dispoziție ne permit să comparăm emigranții din Spania cu cei din Italia. Având în vedere reverberația provocată de cazul Mailat – sondajele au fost realizate în perioada când cazul era pe agenda publică din Italia –, ne așteptăm ca emigranții din Italia să manifeste o tendință mai pregnantă de remigrație comparativ cu conaționali lor din Spania.

Date folosite în cercetare. Indicatori

În cadrul cercetării vom folosi două baze de date rezultate în urma a două sondaje de opinie desfășurate în Italia (noiembrie-decembrie 2007) și Spania (martie-aprilie 2008) în rândul emigranților români din aceste țări. Sondajele de opinie au fost realizate la inițiativa Agenției pentru Strategii Guvernamentale (ASG) împreună cu Metro Media Transilvania (MMT).

Studiul a reprezentat o inițiativă de pionierat⁷ în analiza emigrației românești, având în vedere că toate studiile anterioare care au vizat experiența de migrație românească s-au centrat asupra estimării ratei de emigrație în anumite categorii sociodemografice sau arii culturale ori a opiniei celor care locuiau, la momentul studiului, în România, dar aveau în spate o experiență migratorie.

Una dintre problemele principale ale studiului a fost stabilirea cadrului de eșantionare astfel încât rezultatele să poată aproxima, într-o anumită marjă de încredere, opinia

comunităților de români din Spania, respectiv Italia. Inexistența unei baze de eșantionare și lipsa datelor statistice asupra românilor rezidenți în cele două țări au constituit un obstacol major.

În cele din urmă, metoda de eșantionare la care s-a ajuns a constat în combinarea, pe de o parte, a selectării probabiliste aleatorii a localităților (unități administrativ-teritoriale) prin stratificare, după tipul comunității de români și după aria culturală, cu, pe de altă parte, selectarea propriu-zisă a respondenților prin metoda „bulgărelui de zăpadă” (*snowball sampling*).

În Spania, comunitățile de români emigranți au fost împărțite în patru categorii: comunități mici, cu maximum 50 de români, comunități medii – cu 51-200 de români, comunități mari – cu 201-1.000 de români, respectiv comunități foarte mari, cu peste 1.000 de români emigranți. Aria culturală a fost relativă la fiecare din cele două țări unde au fost derulate studiile, respectiv cele șapte arii culturale conform Nielsen din Spania: Noreste, Levante, Sur, Centro, Norte, Noroeste, Islas. Eșantionul a fost validat pe baza datelor furnizate de Instituto Nacional de Estadística, Paseo de la Castellana – Madrid, la 1 ianuarie 2007. Au fost selectate probabilist 75 de localități.

În Italia, comunitățile de români emigranți au fost împărțite tot în patru categorii, dar definite diferit: comunități mici, cu maximum 10 români, comunități medii, cu 11-100 de români, comunități mari, cu 101-1.000 de români, respectiv comunități foarte mari, cu peste 1.000 de români emigranți. Regiunile luate în calcul pentru stratificare în Italia au fost cele 20 existente, dar, din cauza numărului mic de români în unele dintre acestea, o parte au fost excluse (Basilicata, Calabria, Molise, Puglia, Sardinia, Valle d’Aosta). Au fost selectate aleatoriu 60 de unități administrativ-teritoriale (*comuni*).

7. La aproximativ șase luni de la realizarea studiului ASG (în luna septembrie 2008) a fost derulat, cu facilitarea Fundației Soros și sub coordonarea profesorului D. Sandu, încă un studiu remarcabil, similar celui produs de ASG și MMT, care a vizat emigrația românească în patru comunități din Spania (vezi: http://www.soros.ro/ro/comunicate_detaliu.php?comunicat=85#).

Selectarea propriu-zisă a respondenților în interiorul fiecărui strat s-a realizat, așa cum am precizat, prin metoda „bulgărelui de zăpadă” (*snowball sampling*). Astfel, s-a selectat cea mai apropiată gospodărie unde locuiește cel puțin un emigrant român. Din fiecare imobil au fost selectate cel mult două gospodării de emigranți români, iar de pe o stradă maximum cinci gospodării. Din fiecare gospodărie a fost selectată o singură persoană, un emigrant român adult – acolo unde locuiau mai mulți emigranți români s-a folosit regula zilei de naștere.

În Spania, eșantionul a numărat 1.207 persoane, având o marjă de eroare maximă admisă de $\pm 2,9\%$, corespunzătoare unui nivel de încredere de 95% ⁸. În Italia, eșantionul a numărat 1.066 de persoane, având o marjă de eroare maximă admisă de $\pm 3\%$, corespunzătoare unui nivel de încredere de 95% . Perioada de culegere a datelor a fost 20 noiembrie – 15 decembrie 2007 pentru Italia și 20 martie – 30 aprilie 2008 pentru Spania. Marja de eroare are sens, în ciuda selecției subiecților prin metoda „bulgărelui de zăpadă”, deoarece efectele de grupare generate de aceasta sunt estomate de selecția probabilistă a localităților și stratificarea după tipul comunității de români și regiune. Evident, limite ale reprezentativității eșantionului persistă, fiind imposibil de estimat exact gradul de contrabalansare dintre aglutinarea celor

două metode de stabilire a eșantionului. Ni le asumăm⁹.

Pentru derularea analizei a fost creată o bază de date comună¹⁰ cu rezultatele ambelor sondaje de opinie. Au fost reținuți doar itemii folosiți identic în acestea. Având în vedere că variabila dependentă este una categorială cu două categorii de răspuns („Pentru următorii doi ani, dvs. personal aveți în plan să vă întoarceți definitiv în România?”, cu răspuns da, nu sau NR)¹¹, metoda de analiză folosită a fost regresia logistică (Agresti, 1996). Pentru variabilele categoriale independente folosite în analiză au fost construite variabile *dummy*. Compararea rezultatelor pentru cazul Spaniei, respectiv al Italiei s-a realizat testând semnificația variabilei „țara gazdă” cu două categorii – Spania, respectiv Italia. Au fost, de asemenea, comparate rezultatele pentru fiecare dintre cele două țări considerate.

Indicatorii¹² care vor fi folosiți în analiză ca predictorii sunt următorii:

- *Vârsta*. Variabilă recodificată în forma categorială, cu două categorii: 18-34 de ani, peste 34 de ani¹³.
- *Nivelul de educație*. Variabilă recodificată în formă categorială cu trei categorii: persoane cu cel mult zece clase sau școală profesională, persoane cu studii medii (liceu sau studii postliceale) și persoane cu studii superioare.

-
8. Specificarea datelor de precizie ale rezultatelor obținute sugerează că am avut un eșantion probabilist. Totuși, metoda de eșantionare folosită – din cauza constrângerilor obiective – nu permite, *stricto sensu*, o asemenea asumție. Este o limită a cercetării – vezi și discuția următoare.
 9. Profesorul D. Sandu a sugerat utilizarea unei modelări multinivel pentru ameliorarea unor probleme de clusterizare (grupare) în regresia logistică. Suntem perfect de acord cu această posibilitate, o vom dezvolta în viitor.
 10. Bazele inițiale pentru Italia, respectiv Spania, nu au necesitat realizarea de ponderări.
 11. Trebuie să tratăm cu oarecare precauție capacitatea de măsurare a intenției de revenire a emigranților bazată pe o singură întrebare; aceasta ar putea fi rafinată în viitor folosind o scală de evaluare în trepte probabiliste a intenției de revenire sau folosind mai mulți indicatori de cercetare corelați puternic cu intenția de remigrație, ca bază de estimare a probabilității de revenire în țară a fiecărui emigrant respondent.
 12. Toate non-răspunsurile înregistrate au fost codificate ca *missings*.
 13. Am ales aceste categorii datorită distribuției vârstei în rândul emigranților (este un grup foarte „întinerit” comparativ cu populația României). Există riscul ca, folosind o categorie separată pentru emigranții de peste 50 de ani, să avem celule fără cazuri în tabelele de asociere. Nu am folosit această variabilă în forma continuă din cauza riscului ca distribuția intenției de revenire după aceasta să fie neliniară.

- *Regiunea de rezidență.* Au fost considerate în analiză trei regiuni de proveniență a emigranților : Moldova, Muntenia, Transilvania. Bucureștiul nu a fost considerat separat din cauza numărului mic de emigranți proveniți din această zonă, fapt reflectat și în baza de date. Aceștia au fost însă incluși în categoria emigranților proveniți din Muntenia.
- *Statusul ocupațional în țara gazdă.* Pentru analiză a fost recodificată variabila care a identificat statusul ocupațional al emigranțului în țara gazdă într-o nouă variabilă categorială cu următoarele categorii : 1) șomer sau casnică, 2) lucrător cu carte de muncă sau patron cu angajați, 3) lucrător fără carte de muncă, fără autorizație sau cu ziua, 4) altceva, 5) NR. Am optat pentru această clasificare deoarece am dorit să surprindem stabilitatea pe piața muncii ca un indicator al gradului de integrare economică a emigranțului. Cei care au carte de muncă sau sunt patroni manifestă un grad sporit de integrare economică, comparativ cu statutul incert al celor care lucrează fără carte de muncă, fără autorizație sau cu ziua și, mai ales, comparativ cu cei care sunt șomeri sau casnici(e). Am eliminat din analiză elevii sau studenții, precum și pensionarii.
- *Statusul ocupațional înainte de a sosi în țara gazdă.* Am recodificat într-o nouă variabilă următoarele categorii ocupaționale : 1) elev, student sau adolescent care nu împlinise 16 ani și nu mai mergea la școală în România, 2) casnic(ă), 3) șomer, 4) lucra cu carte de muncă sau era patron angajat, 5) lucra fără carte de muncă, pe cont propriu fără autorizație, lucra cu ziua, 6) altele. După cum am precizat, pensionarii ies din definiția re-migrației așa cum am înțeles-o aici și, în consecință, am eliminat din analiză persoanele care au declarat că sunt pensionare în țara gazdă sau au fost pensionate înainte de a emigra în străinătate.
- *Anul sosirii în țara gazdă.* Am recodificat o nouă variabilă cu următoarele categorii : 1) emigranți care au sosit în țara gazdă în anul 2000 sau înainte, 2) emigranți care au sosit în țara gazdă între anii 2001 și 2003 inclusiv, 3) emigranți care au sosit în țara gazdă între anii 2004 și 2005 inclusiv și 4) emigranți care au sosit în țara gazdă în anul 2006 sau ulterior¹⁴.
- *Standard subiectiv de viață.* Întrebarea vizând modul cum emigranții apreciază veniturile actuale ale gospodăriei în raport cu necesitățile a fost recodificată în următoarele categorii : 1) venitul nu ajunge nici pentru strictul necesar sau abia ajunge, 2) venitul ajunge pentru un trai decent, 3) reușesc să cumpere și bunuri mai scumpe sau pot avea tot ce își doresc, 4) NR.
- *Frecvența cu care trimit bani acasă.* Variabilă recodificată cu următoarele categorii : 1) trimite lunar sau de 7-10 ori pe an, 2) trimite cel mult de șase ori pe an și cel puțin de două ori pe an, 3) trimite o dată pe an, mai rar sau deloc, 4) NR. Trebuie să avem în vedere, în acest caz, efectul de circularitate – intenția de a rămâne în străinătate fiind o cauză a frecvenței remiterilor. Relevanța ei în modelul nostru de regresie este mai degrabă un indicator al intensității relației cu rudele rămase în patrie și în plan predictiv, nu explicativ.
- *Mediul de rezidență rural/urban în țara de origine.* Această variabilă nu a fost distinct înregistrată în momentul realizării sondajelor. Am recodificat-o pe baza localității de rezidență în România declarate de respondenți.
- *Țara gazdă.* Codificată ca variabilă *dummy*, rezidenții în Spania fiind categoria referință.

14. Se poate argumenta că includerea în aceeași categorie a celor sosiți în 2006 și a celor sosiți după 1 ianuarie 2007 este inadecvată din cauza condițiilor diferite de sosire. Este sociologic pertinentă observația, dar am decis constituirea acestei categorii datorită disproporționalității dintre numărul celor veniți după 1 ianuarie 2007 și numărul celor sosiți înainte în baza de date. Studiul din Italia s-a derulat în toamna anului 2007.

- *Vârsta sosirii în țara gazdă.* Am decis să includem această variabilă pentru că cercetări anterioare au arătat că este puternic semnificativă pentru decizia de întoarcere acasă a emigranților (de exemplu, Dustmann, 1996 pentru emigranții din Germania). Am recodificat această variabilă ca diferență dintre vârsta emigrantului și numărul de ani de rezidență în țara gazdă. Am recodificat ulterior variabila cu două categorii de vârstă : 15-34, 35 de ani sau peste. Din analiză vom exclude emigranții care aveau 14 ani sau sub această vârstă la momentul sosirii în țara gazdă, pe motiv că aceștia nu au definitivat ciclul educațional gimnazial, și putem presupune că există curenți de însușire a culturii țării de origine.
- *Gradul de fericire autoatribuit.* Variabilă continuă, cu zece grade, unde 1 – foarte nefericit, 10 – foarte fericit.
- *Gradul de încredere în oameni.* Variabilă continuă, cu zece grade, unde 1 – foarte puțină încredere, 10 – foarte multă încredere.
- *Importanța familiei.* Am recodificat variabila originală într-o nouă variabilă cu două categorii : 1) foarte importantă 2) importantă, puțin importantă sau deloc importantă. În acest caz, gruparea categoriilor alese pentru recodificare a urmat și logica evitării celulelor cu puține cazuri (doar 2,1% dintre respondenți au declarat că familia e puțin sau deloc importantă).
- *Statusul marital.* Variabila inițială am recodificat-o în trei categorii : 1) emigranți căsătoriți sau care trăiesc în concubinaj, 2) emigranți divorțați, separați sau necăsătoriți și 3) NR.
- *Gradul de cunoaștere a limbii din țara gazdă.* Aceasta este o variabilă importantă, care indică gradul de integrare socială a emigrantului, ușurința integrării economice etc. Pentru a aduce la un numitor comun respondenții din Spania, respectiv Italia, a trebuit să creăm o variabilă nouă, luând în calcul gradul de cunoaștere a limbii italiene în cazul emigranților din Italia, respectiv gradul de cunoaștere a limbii spaniole în cazul emigranților rezidenți în Spania. Am decis să-i cumulăm pe cei care cunosc foarte bine și bine limba țării gazdă într-o categorie, iar pe restul în categoria celor care cunosc deficitar limba țării respective.
- *Frecvența cu care vizitează familia din România.* Variabilă recodificată în categoriile : 1) de cel puțin două ori pe an ; 2) o dată la doi ani/mai rar ; 3) nu au familie în România, nu e cazul ; 4) NR.
- *Gradul de interacțiune cu cetățenii țării gazdă.* Am creat o nouă variabilă categorială în care i-am cumulat pe cei care declară că se vizitează sau petrec la diverse ocazii cu cetățeni ai țării gazdă rar, des sau foarte des într-o categorie, iar pe emigranții care declară că se vizitează sau petrec cu cetățeni ai țării gazdă foarte rar sau deloc, în altă categorie.
- *Părerea despre cetățenii țării gazdă.* Întrebarea generală vizavi de părerea emigranților despre cetățenii țării gazdă este recodificată în următoarele categorii : 1) părere foarte bună sau bună, 2) părere nici bună, nici proastă, 3) părere proastă sau foarte proastă, 4) NS/NR.
- *Părerea despre românii din România.* Recodificarea a fost similară întrebării anterioare.
- *Gradul de mândrie în calitate de cetățean al României.* Se vor folosi în analiză categoriile originale ale variabilei : foarte mândru, mândru, oarecum mândru, nu prea mândru, NS/NR.
- *Emigrarea împreună cu soțul/soția.* Itemii cercetării ne-au permis să identificăm emigranții care sunt însoțiți în țara gazdă de soț/soție.
- *Emigrarea împreună cu cel puțin unul dintre părinți.* În baza de date am putut identifica și emigranții care sunt însoțiți de cel puțin unul dintre părinți.
- *Emigrarea împreună cu copilul/copiii.* Este important de verificat în ce măsură interesul pentru situația copiilor influențează decizia de revenire în țara de origine. De aceea am creat o variabilă care diferențiază emigranții în funcție de acest criteriu.

Rezultatele cercetării

Vom raporta următoarele rezultate¹⁵ în acest studiu (vezi tabelul 1):

- A. Rezultatele regresiei logistice binare în care includem cazurile de emigranți intervievați atât din Spania, cât și din Italia. Am introdus în regresie și variabila categorială „țara gazdă” pentru a vedea dacă emigranții din Spania au o înclinație mai mare de a reveni definitiv în țară comparativ cu cei din Italia (sau invers). Având în vedere evenimentele din Italia din perioada în care în mass-media se dezbătea intens cazul Mailat și dificultățile mai mari de integrare din Italia comparativ cu Spania, ne așteptam să întâlnim o rată mai mare a intenției de întoarcere în România în rândul emigranților din Italia. Pentru ca rezultatele să aibă validitate științifică și să preîntâmpine eventualele relații „false” (*spuriousness*)¹⁶ între variabile, am controlat (sau am ținut constant) efectele altor variabile asupra relației dintre țara gazdă și intenția de remigrare a românilor. Am testat și influența „valorilor extreme”¹⁷.
- B. Un alt tip de rezultate prezintă aceleași date, dar numai pentru cazul Spaniei, respectiv al Italiei.

Tabelul 1. Profilul emigranților din Spania și Italia care intenționează să revină în țară definitiv

	Spania+Italia		Spania		Italia	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)	B	Exp(B)
0 – se întorc, 1 – nu se întorc						
Emigranți cu vârsta > 34 de ani	0,191	1,211	0,088	1,092	0,386	1,471
Emigranți cu liceu	0,231	1,260*	0,162	1,175	0,285	1,330
Emigranți cu studii superioare	0,655	1,926**	0,638	1,894**	0,787	2,197*
Emigranți din Moldova	-0,248	0,780	-0,052	0,950	-0,305	0,737
Emigranți din Transilvania	-0,378	0,685**	-0,495	0,609**	-0,199	0,820
Bărbați	0,149	1,160	0,356	1,427*	0,087	1,091
Emigranți șomeri/casnici	0,095	1,100	0,217	1,243	0,116	1,123
Emigranți cu carte de muncă	0,138	1,148	0,198	1,219	0,139	1,149

15. O mențiune specială trebuie făcută vizavi de modul cum am tratat non-răspunsurile. Rezultatele prezentate aici au fost obținute prin eliminarea cazurilor care au avut cel puțin un non-răspuns la una dintre variabilele incluse în modelul de regresie logistică (eliminare *listwise*). Acestea au însumat 36% din totalul de 2.210 cazuri cât a conținut baza comună rezultată din comasarea datelor din Italia și Spania. Ponderea este mare, motiv pentru care am derulat o procedură de *multiple imputation* pentru estimarea cazurilor lipsă și de reducere a ponderii acestora (vezi în acest sens Rubin, 1987; Schafer, 1997). Sub asumția *missing at random* (MAR), am imputat toate variabilele care au avut peste 3% non-răspunsuri și am rulat regresia din nou. În acest caz, ponderea non-răspunsurilor a ajuns la un nivel mai acceptabil, de 20%. Însă rezultatele nu au diferit fundamental. Am decis așadar să prezentăm rezultatele obținute prin eliminare *listwise*, iar atunci când rezultatele regresiei rulate după tratarea NR prin *multiple imputation* diferă, să atragem atenția asupra acestui lucru.

16. *Spuriousness relationship* este relația aparent semnificativă dintre două variabile – sau mai multe – datorată nu legăturii cauzale dintre acestea, ci influenței unei a treia variabile care le influențează pe primele concomitent.

17. Valorile extreme sau *outliers* sunt cazuri aberante, care se abat drastic de la consistența variabilelor dovedită pe baza de date. Pentru cazul nostru, procedurile derulate au arătat că influența acestora asupra rezultatelor este neglijabilă, deci nu a fost necesară eliminarea lor.

Bărbați	0,149	1,160	0,356	1,427*	0,087	10,091
Emigranți șomeri/casnici	0,095	1,100	0,217	1,243	0,116	1,123
Emigranți cu carte de muncă	0,138	1,148	0,198	1,219	0,139	1,149
Status în RO: elev/student	0,401	1,493*	0,029	1,029	0,779	2,179**
Status în RO: casnic	0,423	1,527*	0,653	1,922*	0,329	1,390
Status în RO: șomer	0,263	1,301	0,142	1,152	0,309	1,362
Status în RO: lucra cu CM	0,091	1,095	-,282	0,754	0,460	1,584*
Perioadă sosire: 2001-2003	0,167	1,181	0,026	1,026	0,368	1,444
Perioadă sosire: 2004-2005	0,017	1,017	-0,027	0,973	-0,029	0,971
Perioadă sosire: 2006-2008	0,199	1,220	0,037	1,037	0,219	1,245
Venit: trai decent	-0,075	0,927	0,246	1,279	-0,181	0,835
Venit: trai foarte bun	-0,199	0,820	0,443	1,557*	-0,657	0,518**
Trimite des bani familiei	-0,324	0,723**	-0,035	0,966	-0,726	0,484**
Trimite uneori bani familiei	-0,079	0,924	0,196	1,217	-0,315	0,730
Vârsta > 34 de ani la sosire	-0,424	0,655**	-0,247	0,781	-0,650	0,522**
Familia foarte importantă pentru ei	-0,601	0,548***	-0,325	0,723	-0,830	0,436***
Status: căsătorit/concubin	0,056	1,058	-0,016	0,984	0,245	1,277
Vizitează familia des în RO	-0,490	0,612***	-0,633	0,531***	-0,378	0,685
Interacționează des cu cetățenii țării gazdă	0,155	1,168	0,017	1,017	0,396	1,486**
Păreră bună despre spanioli/italieni	0,188	1,207	0,189	1,208	0,200	1,222
Păreră neutră despre spanioli/italieni	0,002	1,002	0,068	1,070	-0,003	0,997
Păreră bună despre românii din RO	-0,457	0,633*	-0,457	0,633	-0,622	0,537
Păreră neutră românii din RO	-0,424	0,654	-0,177	0,838	-0,762	0,467
Foare mândru că este român	-0,786	0,456***	-0,794	0,452**	-0,812	0,444**
Mândru că este român	-0,405	0,667*	-0,329	0,720	-0,380	0,684
Oarecum mândru	-0,189	0,828	-0,316	0,729	-0,086	0,918
Rezidenți în mediul rural în RO	-0,037	0,964	-0,064	0,938	-0,101	0,904
Încredere în oameni	-0,002	0,998	0,004	1,004	-0,022	0,978
Grad fericire (1 – nefericit)	0,058	1,060*	0,107	1,113**	-0,002	0,998
Cunosc deficitar limba	-0,269	0,764*	-0,209	0,812	-0,180	0,835
Este împreună cu soțul/soția	-0,093	0,911	-0,180	0,836	-0,037	0,964
Este împreună cu un părinte	0,282	1,325	0,437	1,548	0,062	1,064
Este împreună cu copilul/copiii	0,125	1,133**	0,062	1,064	0,133	1,142*
Emigranți din Spania	-0,060	0,942				

* Semnificativ la un nivel de 0,1 ($p < 0,1$); ** semnificativ 0,5; *** semnificativ 0,01.

Atunci când considerăm împreună datele emigranților din Spania și Italia, rezultatele arată faptul că variabilele explicative semnificative pentru decizia emigranților de a se

întoarce definitiv în țară sunt educația, statusul ocupațional deținut de emigrant înainte de a emigra prima oară, frecvența cu care trimite bani acasă familiei, importanța familiei în

viața emigrantului, vârsta emigrantului în momentul sosirii în țara gazdă, frecvența cu care vizitează România, sentimentul de mândrie pentru că este român, gradul de auto-caracterizare a fericirii proprii și nivelul de cunoaștere a țării gazdă. Nu este semnificativă variabila „țara gazdă”, ceea ce înseamnă, contrar așteptărilor, că intenția de a reveni definitiv în țară nu diferă semnificativ în ceea ce-i privește pe emigranții din Spania comparativ cu cei din Italia. Să precizăm pe rând sensul relației dintre variabilele semnificative și decizia emigranților români de a reveni definitiv în țara de origine în următorii doi ani¹⁸.

- *Nivelul de educație*. Raportul de șanse (*the odds ratio*)¹⁹ pentru variabilele *dummy* ale variabilei nivel de educație compară emigranții din fiecare categorie de educație medie sau superioară cu emigranții care au studii inferioare. Să ne uităm la categoria emigranților cu studii superioare din tabel. Valoarea 1,926 reprezintă în fapt „raportul de șanse”. Aceasta semnifică faptul că șansa de a nu reveni definitiv în țară pentru emigranții cu studii superioare este de 1,9 ori mai mare decât pentru

cei care au cel mult zece clase sau școală profesională, ținând sub control efectul celorlalte variabile incluse în modelul de regresie. Altfel spus, *odds* (șansele) estimate de a rămâne în țările de migrație sunt cu 92% mai ridicate pentru grupul de emigranți cu studii superioare, comparativ cu cei cu studii de cel mult zece clase. Această concluzie este emisă controlând toate celelalte variabile incluse în regresia logistică sau, cu alte cuvinte, păstrând o valoare constantă a acestora. Într-un limbaj mai accesibil, pe care îl vom folosi și în continuare, înclinația de a reveni în țara de origine se manifestă mai pregnant la persoanele cu studii inferioare comparativ cu persoanele cu studii medii sau superioare. Diferența este mai pregnantă atunci când comparăm persoanele cu studii superioare cu cele cu studii inferioare. Faptul se explică probabil prin mai facila integrare economică a celor cu studii mai avansate. O diferență semnificativă se manifestă și atunci când privim asocierea dintre intenția de remigrare și educație doar la nivelul Spaniei,

18. *Categoriile de referință*: emigranți cu vârsta sub 34 de ani; emigranți cu studii de cel mult zece clase sau școală profesională; emigranți care au locuit în Muntenia; gen feminin; lucrători fără carte de muncă, fără autorizație sau cu ziua în țara unde au emigrat; lucrau fără carte de muncă, pe cont propriu fără autorizație sau cu ziua înainte de a emigra; au emigrat înainte de 2001; venitul nu le ajunge nici pentru strictul necesar sau abia ajunge; trimit o dată pe an, mai rar sau deloc bani celor din România; vârsta sub 34 de ani la sosirea în țara gazdă; familia este importantă, puțin importantă sau deloc importantă pentru ei; emigranți divorțați, separați sau necăsătoriți; vizitează familia o dată la doi ani sau mai rar; emigranții care declară că se vizitează sau petrec cu cetățenii țării gazdă foarte rar sau deloc; părere proastă sau foarte proastă despre cetățenii țării gazdă; părere proastă sau foarte proastă despre români; nu este prea mândru că este român; rezidenți în mediul urban în România; cunosc bine limba țării gazdă; nu au emigrat împreună cu soțul/soția; nu au emigrat împreună cu măcar unul dintre părinți; nu au emigrat împreună cu cel puțin un copil; emigranți în Spania. Pentru modelul care prezintă datele cumulate pentru ambele țări avem: R^2 (Cox & Snell) = 10,1%; R^2 (Nagelkerke) = 13,7%; sig. χ^2 (omnibus test) = 0,000; sig. χ^2 (Hosmer and Lemeshow Test) = 0,957.

19. *Odds*, ca termen statistic, este greu traductibil în română *ad litteram* – se poate folosi, aproximativ, „șanse”. Este o măsură statistică de caracterizare a tabelelor de asociere a variabilelor categoriale, fiind în fapt un raport între două ponderi (procente) ale distribuției unei categorii a variabilei independente între două categorii ale unei variabile independente. *The odds ratio* este o măsură fidelă de a caracteriza asocierea a două variabile categoriale, reprezentând o proporție a două *odds*. O valoare de 1 pentru *odds ratio* indică independența dintre două variabile, adică inexistența asocierii dintre acestea.

respectiv al Italiei. Se menține diferența însă doar între cei cu studii superioare și cei cu studii inferioare, diferența având o amploare mai mare în cazul emigranților din Italia.

- *Regiunea istorică de proveniență a emigranților* este, de asemenea, importantă. Emigranții din Transilvania au o înclinație mai mare de a reveni în țară comparativ cu cei din Muntenia (am inclus aici Dobrogea, Muntenia, Oltenia și București), fapt care rămâne valabil însă doar în cazul Spaniei, nu și în cel al Italiei. Între emigranții din Moldova și cei din Transilvania, respectiv Muntenia, diferențele nu sunt semnificative în ceea ce privește intenția de revenire în țara de origine.
- *Statusul ocupațional al emigranților înainte de sosirea în țara gazdă* este de asemenea relevant. Astfel, cei care erau elevi/studenti, precum și emigranții care stăteau acasă (casnici) înainte de a emigra au o tendință mai ridicată de a nu mai reveni în patria natală comparativ cu emigranții care înainte de a emigra erau lucrători fără carte de muncă sau lucrau cu ziua. Este cumva explicabil dacă avem în vedere că statutul de elev/student predispune la un proces mai intens de aculturație imediat după mutarea în altă țară – cei mai mulți elevi studenți/elevi au continuat școala în țara gazdă. Explicația în cazul casnicilor rezidă probabil în faptul că acestea/aceștia au emigrat după o rudă sau un partener de viață, reîntregirea familiei în țara gazdă fiind un factor favorizant pentru decizia de a nu mai reveni în țara de naștere. Am fi tentați să credem că vârsta mai mică este variabila care generează tendința emigranților care erau elevi/studenți în România de a fi mai refractari revenirii în România comparativ cu cei ce lucrau în țara de origine – un caz de relație *spuriousness*. Dar nu aceasta este explicația, deoarece prin includerea variabilelor *dummy* după vârstă în ecuația de regresie logistică am menținut constant efectul vârstei asupra ocupației și intenției de remigrare.
- *Vârsta în momentul sosirii în țara gazdă*. Este limpede că persoanele mai în vârstă au relațiile sociale mai solide în țara de

origine, locul lor în structura socială fiind mai așezat decât al unui tânăr. Rezultatele indică într-adevăr faptul că, în momentul sosirii în țara gazdă, vârsta este semnificativ asociată cu intenția de revenire în țară : persoanele de peste 34 de ani în momentul sosirii în țara gazdă sunt mai înclinate să revină definitiv în România comparativ cu cele sub 34 de ani ; relația de asociere este însă mult mai puternică pentru cazul Italiei. Acest fapt confirmă una dintre ipotezele noastre de plecare. Așa cum am arătat deja, capitalul social mai bogat acumulat în țara de origine și legăturile mai solide de ordin social cu țara de proveniență – derivate naturale ale unei vârste mai mari – explică acest fapt. Un lucru este însă de semnalat. Regresia rulată după ce am redus non-răspunsurile prin procedura de imputare multiplă a condus la o valoare ne semnificativă pentru această variabilă pe baza cumulată, dar s-a menținut în cazul Italiei. Cum se explică relevanța vârstei de sosire pentru decizia de revenire în patrie în cazul Italiei, dar nu și în cazul Spaniei ? Probabil contextul „efervescentei” publice legate de cazul Mailat a accentuat dorința de a reveni în țară a categoriilor sociale mai predispuse în acest sens. Această explicație are statut doar de ipoteză și ar trebui să o considerăm ca atare.

- *Importanța familiei, frecvența de vizitare a familiei din România, frecvența cu care trimit bani familiei din România*. Am anticipat că relațiile strânse cu țara de origine sunt un factor care predispune către remigrație. Datele ne-au permis să testăm importanța relațiilor familiale în comportamentul de remigrație al românilor veniți la lucru în Spania și Italia. Astfel, emigranții care trimit cu o frecvență mai mare bani familiei din România sunt mai înclinați să revină în patria natală comparativ cu cei care o fac mai rar ; cei care vizitează mai des familia din România au o tendință mai mare de a reveni în țară comparativ cu cei care vizitează mai rar România și, de asemenea, cei care consideră că familia este importantă în mai mare măsură tind să revină în România

definitiv comparativ cu cei pentru care familia are o mai mică importanță. Apare aici cu claritate rolul fundamental jucat de familie în comportamentul migrator al românilor din Spania și Italia. Pattern-ul rolului familiei din România exprimat în frecvența vizitării acesteia se menține atât în cazul emigranților din Spania, cât și al celor din Italia atunci când sunt analizați separat (mai puternic în cazul Spaniei²⁰), dar apar două diferențe importante în ceea ce privește comportamentul de trimitere

de bani familiei și importanța percepută a familiei. Astfel, frecvența trimiterii de bani acasă este semnificativă pentru remigrație doar în cazul Italiei, nu și al Spaniei. Acest fapt se explică prin faptul că emigranții „spanioli” trimit mai des bani acasă deoarece fac vizite mai rare acasă – fapt explicabil prin distanța dublă care separă România de Spania comparativ cu Italia. E ușor de observat acest lucru din asocierea obținută pe baza funcției crosstabulation a SPSS – $\text{Chi}^2 < 0,001$:

Tablelul 2. Cât de des trimiteți bani în țară ?

		Cât de des trimiteți bani familiei din România?							
Țara de emigrație		lunar sau mai des	de 7-10 ori pe an	de 4-6 ori pe an	de 2-3 ori pe an	cam o dată pe an	mai rar de o dată pe an	deloc	Total
	Italia		164	95	121	169	64	54	346
		16%	9%	12%	17%	6%	5%	34%	100,00%
Spania		247	107	154	118	85	72	299	1,082
		23%	10%	14%	11%	8%	7%	28%	100,00%

De observat că importanța familiei discriminează mai puțin în cazul Spaniei între cei care intenționează să revină definitiv în România și cei care nu vor acest lucru. Ar fi o eroare, din acest motiv, să considerăm că pentru emigranții din Spania familia este mai puțin importantă decât pentru emigranții din Italia. În fapt, lucrurile stau tocmai invers, cum era de altfel de așteptat. Distanța mai mare și vizitele mai rare fac ca emigrantul

din Spania să resimtă mai acut lipsa familiei, a sprijinului acesteia și să o considere deci mai importantă. Tocmai importanța mare a familiei în rândul emigranților din Spania comparativ cu cei din Italia face ca aceasta să discrimineze mai puțin în ceea ce privește intenția de revenire definitivă în țară. Tablelul de mai jos privind asocierea dintre țara gazdă a emigranților și importanța familiei este lămuritoare – $\text{Chi}^2 < 0,001$:

Tablelul 3. Cât de importantă este familia în viața dvs. ?

		Vă rugăm să ne spuneți cât de importante sunt în viața dvs. următoarele... Familia				
		foarte importantă	destul de importantă	puțin importantă	deloc importantă	Total
Țara de emigrație	Italia	823	206	32	0	1061
		78%	19%	3%	0%	100,0%
Spania		1,009	115	10	5	1,139
		89%	10%	1%	0.4%	100,0%

20. În cazul Italiei, relația de asociere nu este semnificativă dacă luăm în calcul testul de semnificație ($\text{Chi}^2 > 0,1$), dar valoarea ridicată a coeficientului B indică totuși o relație de asociere între frecvența vizitelor în România și intenția de revenire în țara de origine.

- *Percepția asupra suficienței venitului*²¹. Este un caz interesant relația dintre această variabilă și remigrație, atât pentru tematica migrației, cât și pentru un statistician. Tratată laolaltă pentru Spania și Italia, relația apare ne semnificativă. Am fi tentați să infirmăm ipoteza de început conform căreia un venit mai ridicat care permite acumulare mai mare ar crea predispoziție pentru revenirea în patria natală. Însă, dacă ne uităm la semnificația coeficientului de regresie și a „raportului de șanse”, observăm că emigranții din Spania care consideră venitul ca fiind suficient pentru a achiziționa și lucruri mai scumpe sau tot ceea ce își doresc înclină să nu revină definitiv în România comparativ cu cei care abia își acoperă strictul necesar sau nici atât cu venitul pe care îl au la dispoziție. În Italia, relația este semnificativă, dar în sens invers : cei care câștigă cât să le ajungă să cumpere bunuri mai scumpe sau tot ce își doresc înclină mai degrabă să revină definitiv în România comparativ cu cei care abia își asigură strictul necesar. O explicație rezidă în efectul scandalului mediatic în Italia, din perioada culegerii datelor, legat de cazul Mailat, motiv pentru care emigranții români din această țară care au realizat acumulări financiare și o duc bine preferă să se pună la adăpost de situația tulbură revenind în patria natală. Cei nevoiași nu își permit acest lux din cauză că statutul de migrator este mai degrabă un paleativ la sărăcia de acasă. O altă explicație ar putea fi prețurile relativ diferite din România față de Spania, comparativ cu Italia. Dacă Italia este mult mai scumpă în ceea ce privește costurile, comparativ cu România, e firească preferința emigranților de a cheltui ce au acumulat. În Spania, diferența este poate mai estompată.
- *Sentimentul de a fi mândru în calitate de român*. Interesant, această variabilă este semnificativă relativ la intenția de remigrare. Cei care se simt foarte mândri că sunt români au o înclinație mai accentuată de a se repatria definitiv comparativ cu cei care nu simt acest lucru deloc sau în mică măsură. Explicația acestui fapt se găsește probabil în manualele de psihologie socială, dinamica in-group/out-group și stima de sine putând explica acest fenomen.
- *Cunoașterea limbii țării gazdă*. Cei care cunosc foarte bine sau bine limba țării gazdă, așa cum anticipam, au o mai slabă intenție de a remigra comparativ cu cei care cunosc limba doar cât să se descurce sau nu o cunosc deloc. Este un indicator al capacității de integrare socială și economică. Într-un fel, este curios faptul că la nivelul Spaniei, respectiv al Italiei, luate separat, această variabilă își pierde semnificația. În asocierea simplă prin tabelul de contingență la nivelul fiecărei țări în parte avem o variație semnificativă puternică ($\chi^2 < 0,001$) în ceea ce privește distribuția intenției de revenire definitivă în România între cei care cunosc și cei care nu cunosc limba. Totuși, controlând după variabilele incluse în ecuația de regresie logistică, în cazul celor două țări luate separat, coeficientul de regresie devine ne semnificativ. Explicația rezidă probabil în efectul causal fals între statutul ocupațional, cunoașterea limbii țării gazdă și remigrație – studenții/elevii cunosc mai degrabă limba țării gazdă, casnicele mai puțin, pentru această ultimă categorie nefiind necesară cunoașterea limbii, deoarece au venit să ajute și partenerul de viață la întreținerea gospodăriei ; eliminând din regresie variabilele care descriu ocupația emigrantului înainte de venirea în țara gazdă, dar și în momentul culegerii datelor, pentru Italia variabila referitoare la cunoașterea limbii italiene devine semnificativă în determinarea

21. Variabila privind percepția asupra suficienței venitului a fost suspectată de multicolaritate. În urma testării, indicatorii statistici nu au probat această bănuială.

comportamentului de remigrare. Concluzia este că această variabilă are o oarecare putere de influență asupra intenției de remigrare, dar există în același timp o covariație puternică cu statusul ocupațional.

- *Emigrarea împreună cu copilul/copiii.* Analiza indică faptul că emigranții care sunt însoțiți de copii în țara gazdă au tendința mai degrabă de a rămâne acolo decât de a reveni în țară, comparativ cu emigranții români care nu au copii cu ei. Relația nu este puternică și este valabilă doar în cazul Italiei. O astfel de relație este explicabilă prin faptul că despărțirea de copii este un motiv de nemulțumire care poate presa către decizia de revenire în țară și, pe de altă parte, poate exista dorința părinților de a-și ține copiii în țara gazdă pentru a beneficia de o educație superioară – probabil, cel puțin la nivel perceptiv, sistemul educațional occidental este considerat superior. Este de observat că emigrația împreună cu cel puțin unul dintre părinți este un factor favorizant al intenției de stabilire în țara gazdă pentru românii din Spania²².
- *Gradul de interacțiune cu cetățenii țării gazdă.* Este foarte interesant faptul că în cazul Italiei (nu și al Spaniei) emigranții români care declară că se vizitează sau petrec la diverse ocazii des cu cetățeni ai țării gazdă au înclinația de a nu mai reveni în țara de origine comparativ cu cei care dezvoltă interacțiuni mai slabe cu cetățenii locali. Interacțiunea dezvoltată cu cetățenii țării gazdă este evident un indicator al gradului mai ridicat de integrare a emigranților și este de înțeles că aceasta conduce mai degrabă la intenția de stabilire definitivă în țara respectivă.
- *Gradul de fericire.* Datele susțin ideea conform căreia, cu cât emigranții din Spania se simt mai fericiți, cu atât probabilitatea de a reveni în țara de origine este mai redusă. Acest fapt nu se confirmă și pentru cazul Italiei.
- *Remarci finale vizavi de ipotezele confirmate parțial sau neconfirmate.* Am estimat la început că anul venirii în țara gazdă este important pentru intenția de remigrare. Ne-am bazat, pe de o parte, pe logica teoriilor din domeniu care susțin că acumularea de resurse stimulează reîntoarcerea și, pe de altă parte, pe unele evidențe empirice care au demonstrat același lucru – exemplul Angliei. Acest fapt nu s-a confirmat pentru emigranții români din Spania și Italia. Altfel spus, nu contează că românii au emigrat acum șase ani sau acum un an, intenția de revenire definitivă în țară este similară. Explicația constă probabil în faptul că fenomenul emigraționist românesc este încă tânăr; după o perioadă mai îndelungată, timpul scurs de la venire își va pune amprenta asupra intenției de remigrare. Apoi, banii trimiși constant acasă de o mare parte dintre migranți – având în vedere și importanța familiei, pe care am pus-o în evidență – limitează capacitatea de acumulare a acestora și amână declanșarea stimulului de revenire în țară. Regiunea nu este nici ea o variabilă semnificativă în sensul în care ne-am fi așteptat. Am estimat că emigranții proveniți din zonele sărace sunt mai puțin înclinați să revină în România. Acest lucru nu s-a confirmat decât parțial în cazul emigranților din Spania, cei proveniți din Transilvania având o tendință mai mare de a reveni comparativ cu cei din Muntenia. Nici între emigranții din mediul rural și mediul urban nu există diferențe în ceea ce privește intenția de revenire în patrie. Bărbații, tot doar în cazul Spaniei, manifestă o tendință mai mare – slab semnificativă – comparativ cu femeile de a rămâne în țara gazdă. Românii cu vârsta de peste 34 de ani și care rezidau în Italia în momentul studiului au o tendință mai scăzută de revenire în țară comparativ cu tinerii. În fine, remarcabil și cu o semnificație

22. Deși Chiq nu este semnificativ, valoarea coeficientului B și a *odds ratio* susțin o relație semnificativă.

statistică solidă este faptul că emigranții români din Italia care interacționează mai des cu cetățenii italieni – prin vizite sau participare comună la petreceri – au o tendință mai slabă de a reveni în România comparativ cu cei care interacționează mai rar. Este un fapt firesc, reflectând gradul de integrare, dar care nu se verifică și în cazul Spaniei.

Concluzii

În acest studiu am intenționat să aducem o contribuție suplimentară înțelegerii caracteristicilor emigranților români de peste hotare. Am completat abordările din România de până acum, care puneau aproape exclusiv accentul pe identificarea motivelor emigrării, cu o abordare nouă care a investigat de ce românii emigrați în străinătate fac drumul invers, înapoi în țara natală.

Am identificat rolul central jucat de familie și legăturile cu cei rămași acasă în decizia de remigrație pentru românii plecați în Spania și Italia. De asemenea, a fost pus în evidență rolul mândriei de a fi român în intenția de repatriere, o reflectare, probabil, a unei dinamici a apartenenței la grupul național. Studiul a testat și a confirmat, de asemenea, evidențele altor studii din Europa care au arătat că vârsta la care are loc emigrația condiționează intenția de revenire definitivă în sensul că, cu cât vârsta de emigrare este mai ridicată, cu atât probabilitatea de revenire în țară este mai mare. Nivelul de educație este și el un diferențiator al comportamentului de revenire în țară al emigranților români. Cei cu studii superioare sunt mai puțin înclinați să revină în România comparativ cu cei care au doar zece clase sau cel mult școală profesională. În fine, cu cât se simt mai fericiți, cu atât emigranții nu mai intenționează să revină în țară, fapt constatat mai ales în cazul emigranților din Spania.

De asemenea, au fost evidențiate variațiile în profilul emigranților din Spania și Italia, clarificându-se și faptul că nu există o diferență semnificativă între emigranții români

din cele două țări europene vizavi de intenția revenirii definitive în țara de origine.

În cazul emigranților din Spania se manifestă în mod specific efectul regiunii de migrație – emigranții din Transilvania au tendința de întoarcere mai accentuată decât cei din Muntenia, și efectul genului – femeile sunt mai degrabă cele care tind să revină în România.

Pentru emigranții din Italia, vârsta din prezent este relevantă pentru comportamentul de remigrație: tinerii români au o tendință mai accentuată de revenire în țara natală comparativ cu cei cu vârste de peste 34 de ani. Statusul ocupațional avut înainte de emigrare este și el semnificativ. Astfel, emigranții care lucrau cu carte de muncă sau aveau o activitate de muncă legală sunt mai puțin decisi să revină definitiv în România comparativ cu cei care lucrau fără carte de muncă, cu ziua sau fără forme legale. Un element specific pentru emigranții români din Italia este că aceia care interacționează mai des cu cetățenii țării gazdă – se vizitează mai des, petrec mai des timpul împreună – sunt mai înclinați să rămână în străinătate decât să revină în țară comparativ cu emigranții români care au dezvoltat interacțiuni mai slabe cu cetățenii italieni.

Un alt lucru care diferențiază emigranții din Spania de cei din Italia este efectul diferit al percepției suficienței venitului asupra comportamentului de remigrație: cei din Spania, care percep venitul pe care îl au ca fiind arhisuficient, tind să rămână în țara gazdă, în timp ce emigranții din Italia cu un venit perceput ca fiind arhisuficient tind să revină în țara de origine, comparativ cu emigranții care consideră că venitul nu le acoperă strictul necesar sau abia le acoperă necesitățile.

Mecanismele comportamentului de remigrație al românilor din Spania și Italia anulează credința spontană a celor care consideră că emigranții români nu vor mai reveni niciodată în țara de origine. Răspunsul este că, destul de probabil mulți dintre ei vor reveni, aceștia având un profil sociodemografic și valoric specific. Explicația cea mai importantă care anticipează repatrierea definitivă

a unei părți a emigranților români are în centru familia și coagularea – încă – în jurul acesteia ca reper fundamental al existenței. După ce a funcționat ca o veritabilă plasă de siguranță împotriva riscului sărăciei în perioada de restriște de la începutul anilor '90, preluând în proporție mare povara protecției sociale de pe umerii statului, iată că familia se manifestă și în ceea ce privește comportamentul remigratoriu, funcționând ca un magnet de readucere în țara natală a emigranților. Rolul familiei în problematica emigrației poate că va necesita în viitor o abordare specifică.

S-ar putea contraargumenta – și, fără îndoială, unii o vor face – că de la intenția exprimată de emigranți până la actul efectiv de remigrare este mare distanță. E adevărat, intenția surprinde doar potențialitatea, dar punerea în act, dacă se dorește acest lucru, trebuie stimulată instituțional. Punctele sensibile unde se poate pune în mișcare mecanismul au fost revelate.

Considerăm util ca, înainte de a încheia, să comparăm rezultatele analizei noastre privind emigranții români din Spania cu cele ale unui alt studiu vizând o problematică similară realizat de Fundația Soros²³. Demersul este meritoriu pentru că va reprezenta o sursă de validare a rezultatelor obținute de Agenția pentru Strategii Guvernamentale (ASG) și Metro Media Transilvania (MMT). În cadrul studiului Soros, profesorul Dumitru Sandu a redactat capitolul privind remigrația românilor din comunitățile din Spania.

Trebuie să avem în vedere în chestionarea acestei comparații că cele două studii au fost realizate în momente diferite – studiul ASG/MMT în martie-aprilie 2008, iar studiul Soros – în septembrie 2008. Diferența de moment este importantă deoarece spectrul crizei economice a început să se manifeste pregnant abia în a doua parte a anului 2008.

În plus, trebuie ținut cont de faptul că studiul Soros a vizat doar patru comunități românești din Spania, în vreme ce studiul ASG/MMT a ținut întreaga comunitate de emigranți români din Spania. În fine, trebuie ținut cont și de faptul că echipa condusă de profesorul Sandu a folosit itemi ușor diferiți pentru măsurarea variabilelor vizate în cadrul cercetării.

Analizând datele celor două studii, poate fi sesizată în primul rând similaritatea dintre ponderea emigranților care intenționează să revină în patrie. În cazul studiului ASG/MMT, aproximativ 38,1% dintre românii din Spania declarau că intenționează să revină definitiv în România în următorii doi ani; în cazul studiului Soros, procentul emigranților români care declarau că intenționează să revină în țară în următorii cinci ani a fost de 47%, dar dintre aceștia doar 39% sunt siguri sau foarte siguri că vor reveni în patrie. Putem comenta că unul dintre efectele așteptate ale acutizării crizei economice este creșterea procentului celor care intenționează să revină în patrie, iar studiul Soros s-a realizat la un timp mai apropiat de cel al magnitudinii maxime ale efectelor crizei economice în Spania și România²⁴.

În ce privește profilul emigrantului care intenționează să revină în patrie, în aproape toate punctele, concluziile studiului converg cu cele ale Soros.

Astfel, ambele studii conchid că persoanele care manifestă un grad mai ridicat de integrare în societatea spaniolă sunt mai puțin înclinate să remigreze. Pentru gradul de integrare a emigranților, echipa Soros a folosit indicatori similari cu cei ai ASG/MMT, precum gradul de cunoaștere a limbii țării gazdă sau frecvența relaționării cu cetățenii spanioli. În aceeași linie se manifestă mai intens intenția de revenire definitivă în țară la categoriile care posedă un capital uman

23. Este vorba de un sondaj de opinie realizat în luna septembrie 2008, care a vizat emigrația românească în patru comunități din Spania. La momentul scrierii primei forme a articolului, nu am avut acces la rezultatele acestui studiu, astfel că analiza a evoluat independent de cea realizată de echipa Soros coordonată de profesorul Dumitru Sandu.

24. Nu știm dacă am atins deja acest punct de magnitudine maximală a efectelor crizei economice, dar afirmația rămâne valabilă oricând se va manifesta – dacă se va manifesta în viitor – acesta.

mai redus – persoane cu educație inferioară, profesii neintelectuale etc.

Similar studiului ASG/MMT, studiul Soros a evidențiat rolul important jucat de familia emigrantului în decizia de revenire. Emigranții care sunt însoțiți de copii sau părinți sunt mai puțin înclinați să revină în patrie comparativ cu cei care au emigrat singuri. În studiul ASG am văzut că cei care consideră importantă familia, cei care vizitează des familia din România și trimit bani acesteia sunt mai înclinați să revină, comparativ cu restul. În mod convergent, studiul Soros a evidențiat că, în măsura în care emigrantul evaluează pozitiv efectul migrației asupra familiei, intenția de revenire în țară se diluează.

Ambele studii au arătat că starea de spirit influențează decizia de revenire în țară. Cei mai nefericiți (studiul ASG/MMT), cu o stare de sănătate mai precară decât în țară sau care sunt mai nemulțumiți de viața din Spania față de cea din România (studiul Soros) sunt mai înclinați să se repatrieze definitiv. Părerea mai bună despre români (studiul ASG) și despre instituțiile din România sau viitorul locurilor de muncă (studiul Soros) favorizează înclinația de a reveni în țară. În aceeași direcție, studiul Soros arată că cei mai atașați de localitatea de domiciliu din România sau de România în sine înclină mai pregnant să revină decât cei care nu manifestă astfel de stări sufletești.

Există totuși un punct de relativă divergență între rezultatele celor două studii. Studiul ASG/MMT arată că persoanele care percep propriu venit ca fiind arhisuficient – le ajunge pentru bunuri mai scumpe sau ca să aibă tot ce își doresc – sunt înclinate mai degrabă să rămână în Spania decât să revină în țară. Studiul Soros indică invers, anume faptul că românii din regiunea Madrid cu un venit mare sau care au acumulat resurse importante ca emigrant intenționează să revină în patrie în mai mare măsură față de cei cu venituri mai mici. De unde provine diferența?

În primul rând, este vorba de indicatorul diferit folosit. Noi am evitat să folosim indicatorul „venit net câștigat” pentru analiză deoarece este un fapt cunoscut că acesta este deficitar înregistrat, oamenii fiind destul de reticenți în a divulga nivelul venitului propriu²⁵ – din jenă, teama de a deveni ținta unui jaf, autoestimare dificilă în cazul unui venit neregulat/nesalarizat etc. Și percepția asupra venitului este un indicator deficitar din cauza subiectivității implicate și a includerii în ecuație a nivelului de necesități variabile de la individ la individ.

În al doilea rând, trebuie să avem în vedere și caracteristicile momentelor realizării celor două studii. Studiul ASG/MMT a fost realizat înainte de manifestarea crizei, când nimeni nu anticipa înrăutățirea situației economice. La momentul studiului Soros, criza deja se prefigura, iar efectul specific de prăbușire a sectorului imobiliar și de creștere a șomajului era anticipabil. Este posibil ca această schimbare în sănătatea economiei să fi generat și mutația în intenția de revenire. Cei cu acumulări semnificative au putut considera că e momentul repatrierii pentru a evita spectrul șomajului și deteriorarea situației personale. Cei cu venituri mici și fără acumulări au putut considera că strategia de evitare a crizei este tocmai rămânerea în Spania, oportunitățile scăzute din România fiindu-le bine cunoscute.

Această dinamică în timp sugerează o strategie specifică adoptată de emigranți atunci când situația în țara gazdă se deteriorează. Cei „nevoiași” rămân, dar cei care „o duc bine sau foarte bine”, au acumulări și o situație personală mai bună se repatriază. Un pattern similar a fost evidențiat de studiul ASG/MMT din Italia unde, într-adevăr, emigranții care percepeau că venitul le este arhisuficient intenționau mai degrabă să revină în România decât ceilalți – în Italia situația emigranților români se deteriorase

25. Practicienii studiilor cantitative știu că acesta este unul dintre indicatorii care generează cele mai multe non-răspunsuri.

ca urmare a scandalului mediatic. Rămâne oricum de reflectat asupra acestei diferențe dintre studiul ASG/MMT și studiul Soros.

În concluzie, studiul ASG/MMT are implicații potențiale majore pentru politicile publice conexe problematicii migrației, fiind o sursă de inspirație și fundamentare a măsurilor care vizează intervenția guvernamentală în problematica românilor emigrați în Spania și Italia. Astfel, dacă se dorește o politică de refacere a stocului de forță de muncă subțiat ca urmare a scăderii natalității și emigrației românilor, pe lângă atragerea imigranților din zone ale globului mai puțin dezvoltate, poate fi luată în calcul, cu șanse de reușită, și repatrierea românilor care au emigrat. Ne putem aștepta la recuperarea unei forțe de muncă slab calificate, centrate pe familie, mai degrabă din Transilvania decât din Moldova, constituită din femei (în Spania), lucrători de vârstă tânără și mai degrabă neinstituționalizați legal (Italia).

Intenționăm să aprofundăm problematica remigrației în viitor. Acutizarea crizei economice va afecta probabil comportamentul de întoarcere în țara de origine a emigranților români din Spania și Italia; dezvoltarea economică din România poate avea de asemenea efecte relevante. Este nevoie de completarea studiilor de ordin cantitativ cu studii calitative pentru a sonda mai în profunzime opțiunea de reîntoarcere și motivațiile acesteia la nivelul unor categorii diverse de emigranți români. Rafinarea cercetării poate fi realizată și prin organizarea unei cercetări panel cu emigranții români din statele europene, fapt ce ar reprezenta, fără îndoială, o încercare temerară, dar extrem de fertilă științific și practic. Toate acestea sunt proiecte de viitor, care suscită interes atâta vreme cât admitem, cum este firesc, că ne leagă de emigranții români din Europa atât cetățenia română și cetățenia europeană, cât și, ca o consecință, responsabilitatea pentru situația acestora.

Bibliografie

- Agresti, A. (1996) *An introduction to categorical data analysis*. New York: Interscience publication.
- Blangiardo, G.C., Fasani, F., Speciale, B. (2008) *Consumption, saving and remittance behaviour of undocumented migrants in Italy*. Centre for Research and Analysis of Migration, University College London.
- Bolognani, M. (2007) The myth of return: Dismissal, Survival or Revival? A Bradford example of transnationalism as a political instrument. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. vol. 33, 1, 59-77.
- Borjas, G.J. și Bratsberg, B. (1996) Who leaves? The outmigration of the foreign-born. *The Review of Economics and Statistics*, 87, 1, 165-176.
- Castles, St. (2004) The Factors that Make and Unmake Migration Policies. *International Migration Review*, 38 (toamna), 852-884.
- Constantinescu, M. (2002) Teorii ale migrației internaționale. *Sociologie românească*, 3-4.
- Dustmann, C. (1996) Return migration: The European experience. *Economic Policy*, 22, 215-250.
- Dustmann, C. (1997) Return migration, uncertainty and precautionary savings. *Journal of Development Economics*, 52, 2, 295-316.
- Dustmann, C. (2001) Return decisions of immigrants, în S. Djajic (ed.), *International Migration: Trends and Policy and Economic Impact*. London: Routledge, 229-268.
- Dustmann, C. (2003) Return migration, wage differentials, and the optimal migration duration. *European Economic Review*, 47, 2, 353-367.
- Dustmann, C. și Kirchkamp, O. (2002) The optimal migration duration and activity choice after re-migration. *Journal of Development Economics*, 67, 2, 351-372.
- Dustmann, C., și Preston, Ian P. (2007) Racial and Economic Factors in Attitudes to Immigration. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, vol. 7, nr. 1 (Advances), articolul 62.
- Dustmann, C., și Weiss, Y. (2007) Return migration: Theory and empirical evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations*, 45, 2, 236-256.

- Friedberg, R.M. (2000) You can't take it with you? Immigrant assimilation and the portability of human capital. *Journal of Labor Economics*, 18, 2, 221-51.
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E.J. (1998) *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium*, Oxford: Clarendon Press.
- Portes, A. (2008) *Migration and Social Change: Some Conceptual Reflections*, <http://www.imi.ox.ac.uk/pdfs/alejandro-portes-migration-and-social-change-some-conceptual-reflections/view>.
- Rubin, D.B. (1987) *Multiple Imputation for Nonresponse in Surveys*, New York: J. Wiley & Sons.
- Sandu, D. (2004) Cultură și experiență de migrație în satele României. *Sociologie românească*, 3.
- Sandu, D. (2005) *Pattern of temporary emigration: Experiences and intentions at individual and community levels in Romania*. Paper prepared for the Workshop on Development and Patterns of Migration Processes in Central and Eastern Europe, Migration Online Project and Faculty of Humanities, Charles University of Prague.
- Schafer, J.L. (1997) *Analysis of incomplete multivariate data*, Londra: Chapman & Hall/CRC.
- Șerban, M., și Toth, A., (2007) *Piața forței de muncă în România și migrația*. București: Fundația Soros.
- Vincente, R., și Egea, C., (2006) Return and social environment of Andalusian emigrants in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 32, 8, 1377-1393.
- Voicu, O., Toth, G., Toth, A., și Ștefănescu, M. (2007) *Efectele migrației: copiii rămași acasă*. Fundația Soros România.

Primit la redacție : martie 2009